

nieuwd worden, of het *begrip* aan het *begin* of aan het *einde* ligt van de ontwikkeling, die de encyclopaedische gedachte doorloopt. Ter voorkoming van misverstand worde hier dus uitgesproken, dat deze paragraaf „begrip” in laatstgemelden zin bedoelt. De rekenschap van deze keuze in het gebruik van dit woord valt niet moeilijk. Het gaat ook in ons denken niet mechanisch, maar organisch toe. Het denkproces, dat in den menschelijken geest plaats grijpt, bestaat volstrekt niet alleen in de ineenschakeling van die reeks gedachten, die gij zelf hebt *willen* denken en door denkarbeid hebt voortgebracht. Veeleer is dit nog slechts de arbeid, dien gij als boomkweeker in den tuin van uw denken verricht hebt. Maar, gelijk in den boomgaard de arbeid van den boomkweeker slechts mogelijk wordt, doordien er in dien hof iets groeien kan, en dit groeien in zijn hof hem tot arbeid uitlokt, en hij dien arbeid bestuurt, zoo ook bestaat en leeft er in den menschelijken geest een denkwereld, waarin het groeit en tiert, onafhankelijk van 's menschen wil en toelig; en het is uit deze levende denkwereld, dat hij zijn aandrift om zelf te denken ontvangt, en het is door dien drang, dat zijn eigen denkarbeid gericht en bepaald wordt. Verliest ge dit uit het oog, dan zijn er wel denkende personen, maar er is geen ontwikkeling van gedachte in den menschelijken geest. Dan ontbreekt het gemeenschappelijke in ons denken, waardoor het verstaan van elkander eerst mogelijk wordt. Alle denken zou op die wijs aphoristisch dilettantisme worden, en de menschelijke taal ware ondenkbaar. Passen we dit nu op het „begrip” toe, dan volgt hieruit, dat ook het begrip niet een denkvorm is, dien wij gieten, maar dat ook het begrip ontkiemt, groeit en rijpt, en door ons slechts geplukt wordt. Gelijk de bloem reeds school in den zaadkorrel en er door wettige ontwikkeling uit ontlook, zoo ook komt het heldere begrip allengs op uit een werking in onze denkwereld, die aanvankelijk geheel buiten ons bewustzijn omging. Toch oefent ook die onbewuste werking reeds invloed op onze handeling. Een zuigeling zoekt de moederborst en drinkt, zonder zelfs nog het zwakste besef te hebben van wat òf die borst òf die moeder òf die melk is. Uit dien onbewusten ondergrond van ons leven ontkiemt dan eerst *het besef*. Dit besef erlangt zijn eerste bepaling